ԹՒ 78 1860 16 ՄԱՐՏ

ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍԻ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ

22. Ասոր որովհետեւ երբ ասիկայ բացայայտ հասկցընելու բլլանք նէ՝ այնպէս յստակ եւ ճիշդ է, որ ամենեւին պատասխան չվերցընար, ուստի ասիկայ ընելուս առաջ տեսանինք թէ այս նախագրուհիանս դէմ մեր հակառակորդները ինչ կրնան զըրուցել: Երկու հակառակ առարկութիւն ընելու սովրած են. բայց երկուքն ալ իրարմէ անճառնէ. Կըսեն. առաքեալները ամէն բան չգիտցան: Պարձնալ կըսեն. առաքեալները ամէն բան գիտցան բայց ամէն բան աւետուն չը սովրեցուցին: Երբմն նոյն իսկ Յիսուս Քրիստոս կամաստանէն ասով, որ կամ տգէտ կամ ան հաւատարիմ աշակերտներ ընտրեց իրեն: Ասոր ինչպէս անմիտ մէկը կրնայ ըլլալ որ տգէտ կարծէ տեսան մըոյ աշակերտները օրինք տիեզերաց վարպետ տուաւ, եւ իր մահկանացու

կ՚ենայը յոլոր ժամանակը իրեն ընկեր ունենայաւ, եւ ինչ բան որ բայատրութեան կարօտ էր նէ անոնց մէկնելց ըսելով որ ամիկին անմերձենալի գաղտնիքներուն թափանցելը անոնց տրուած է։ Ի՞նչ բան կըրնար ծածուկ մնալ Պետրոսէն, որ այսպէս կոչուելցաւ, վասն զի հիմնական քարի մը պէս անոր վրայ շինուելցաւ եկեղեցին. այն Պետրոսէն որ երկնից արքայութեան փականայը հետ թէ երկինք եւ թէ երկրիս վրայ կապելու եւ արձակելու իշխանութիւն առաւ։ Ինչ բան կըրնար ծածուկ մնալ Յովհաննէսէն, այն սիրելի աշակերտէն, որուն կուրծքին վրայ կը հանգչէր փրկիչը, եւ Յուդա մատնիչը միայն անոր յայտնեց. եւ նոքը իր աեղը անիկայ Մարիամայ որդի ըրաւ։ Յիսուս Քրիստոս ինչ բան ծածուկ պահել կուզեր այն երեք աշակերտներէն, որոց ցուցուց իր փառքը եւ Մովսէսը եւ Եղիան, եւ երկինքէն իր Հօրը ձայնը անոնց լսել տուաւ, չէ՛ թէ միւսները մերժելով, այլ վասն զի մէկ բան մը հաստատելու համար երեք վկայ բաւական է։ Այլ երբեմն կըրնայի՞ն բանի մը անգէտ մնալ անոնք որոց արժան համարեցաւ Յետերին մէկ տեղ ճամբայ դացած ատենը յոլոր սուրբ գիրքը մեկնելու։ Յիրաւի փրկիչը առաջ առաքեալներուն ըսած էր. "տակաւին ձեզի շատ ըսելիքներ ունիմ. բայց առայժմ անոնք չէք կրնար տանիլ"։ Ուրիշ նոյն ինքը ըսաւ. "երբ որ Ճշմարտութեան Հոգին գայ, ան ձեզի ամէն բան կը սովրեցընէ"*։ Յետով

* Եւս բազում ինչ ունիմ ասել ձեզ, այլ ո՛չ

յայտնապէս կը ցուցընէր որ իր խոստացած Հոգւով սրբովը լեցուելուն եղբը բանի մըն ալ տգէտ պիտի չմնան : Խոստումնըը կատարուէն ալ չը պակսեցաւ : Հոգւոյն սրբոյ առաքեալներուն վրայ իջնելը ֆոթէ առաջելոցը մեզի կը պատմէ (գկ . ի) : Այս դիրքը չընգունողները չեն կրնար Հոգիւն սուրբէն սովրելցանք ըսելով պարծիլ . որովհետեւ Հոգւոյն սրբոյ առաքելոց խրկուիլը չեն ճանաչեր* :

« կարէք հանգարտել այժմիկ . Յորժամ եկեսցէ նա « Հոգին Ճշմարտութեան , նա ուսուսցէ ձեզ զա- „ մենայն : (յովհ . ժ . 12 . 13 : ի . 26) : Շատ անգամ եկեղեցւոյ հին հայրերը կըտեսնեմք որ սուրբ գրքին վկայութիւն առած ատենին իրենց խօսքին յարմար եկածը նոյն սուրբ գրքին այլ եւայլ տեղերէն կը ժողվեն , մի եւ նոյն տեղին չեն կապուիր . բայց Ճշմարտութիւնը անկորուստ պահելով : Այսպէս է Տերտուղիանոսի հոս ըրածը :

* Այս բաները գրողը Տերտուղիանոս ՝ իր մեկ ուրիշ գրքին մէջ , (ընդդէմ Մարկիոնի . ե , 1 . 2) կըսէ Թէ մարկիոնեականները գործ առաքելոցը իբրեւ սուրբ գիրք չէին ընդուներ : Սուրբն Օգոստինոս ալ նոյնը կըսէ մանիքեցիներուն համար (յաղագս օգտի հաւատոյ . գլ . գ) : Բողոքականները որ այսիժուա ըսուած մանիքեցիները իրենց ըստ հաւատոյ նախնիքներուն կարգը կընդնեն , գործք առաքելոցը իբրեւ սուրբ գիրք ընդունելովին կըցուցընեն որ իրենց նախնիքներուն հաւատարիմ չեն : Տէ վէգդ գերմանացի բողոքականը այսիժուականներուն եւ մանիքեցիներուն աւելի մօտեցաւ ՝ այս սուրբ գրքիս վաւերականութիւնն ուրանալով . և քանի որ բողոքականները իրենց մանաւանդ պատման առակը ձգած

Եկեղեցին պաշտպանելու վճռակի մէջ ալ չեն որոշ-
հետեւ անոր երբ եւ ինչպես հաստատուիլը չեն
կրնար ապացուցանել։ Այլոց անունք աւելի կը սիրեն
իրենց պահած ճշմարտութիւններուն ապացոյցը վեր-
ցընել, քան թէ իրենց անունց մէջ խառնած մոլո-
րութիւններուն դէմ անպաշտպան ապացոյցներ տալ
(իրենց հակառակորդին ձեռքը)։

23. Ուրաքանչիւրուն այս կարճագոյն տպիտու-
թիւնը հաստատելու համար կառարկեն թէ Պետրոս
եւ անոր ամէն ընկերները Պօղոսէն յանդիմանութիւն
լսեցին։ Սակայն անպատասխանելի ապացոյց մըն է
կըսեն, որ Պետրոս եւ ընկերները լաւ կար որ
չդիտէին, եւ ետքը աւելի ընդարձակ ծանօթու-
թիւն ունեցան ուրիշները ինչպէս Պօղոս, որ հե-
տեւաբար իրմէ մեծերը յանդիմանեց։ Կըընդհինք ա-
նոնց պատասխանել թէ որովհետեւ քրիստոսա-

են առաքեալ գրոց վաւերականութիւնը, չեմք վտահիր
ըսելու թէ գործ առաքելոյն աստուածաշունչ ըլլալը
ամէն բողոքական կրնդունին կամ ընդունելու պար-
տական կը ճանչնան զիրենք։ անոր համար բողո-
քական գրագիտաներուն մէջ կը տեսնեմք որ աստու-
ածաշունչին ոմանք այս ինչ եւ ոմանք այն ինչ
գիրքը չեն ընդունիր։ Ոմոս առաքեալ եւ աւետարանիչ-
րուն հարազատ եւ վաւերական առաքելական գիրքը ըլլա-
լուն վրայ այն գրագէտներուն մէջ տարաձայնութ-
թիւն կայ։ Երբ առաքելական գիրքը կանոն հաստատ
կը բըլնեմք ըսելուն ետքը առաքեալ գրոց ամէն
մասին վրայ մէջերնին տարակոյս եւ երկբայութիւն
կայ նէ իրաւունք կունենանք հարցնելու թէ հա-
ւատոյ կանոնին ուր կը դըտնուի։

չէք ընդունիր, պէտք էր որ առաջ մեզի հասկըցընէիք թէ այդ Պօղոսը ո՞վ է, եւ առաքեալ ըլլալէն առաջ ինչ էր, եւ ի՞նչպէս առաքեալ եղաւ. մանաւանդ անոր համար որ անոր հեղինակութիւնը ուրիշ ամէնէն աւելի կը ընդունէք: Այոյն իսկ Պօղոսի ըսելը թէ առաջ հալածիչ էի եւ նաբը առաքեալ եղայ, հասուն քննութիւնէ մը նաբը հաւատացուղ մարդու մը համար հերիք չէ: Ինքն իսկ վրկիչը չուզեց որ միայն իր վկայութիւնովը իրեն հաւատացուի*: Հապա կը հաճիմ որ առանց սուրբ գրոց հեղինակութեան հաւատան, սորբ գրոց դէմ հաւատալու համար: Իրենց օգուտ մը չըներ առարկելին թէ Պետրոս Պօղոսէն յանդիմանութիւն լսեց մինչեւ որ մի եւ նոյն ժամանակ չհաստատեն թէ Պօղոս Պետրոսի եւ ուրիշ առաքեալներուն աւետարանչէն տարբեր աւետարան մը մէջ բերաւ, ասանկ չըլլալէն զատ Պօղոս, որ հալածիչէ առաքեալ դարձեր էր, եղբայրներուն առաջը բերուեցաւ եւ ներկայացաւ նոյն իսկ եղբայրներէն որ վարդապետութիւնը եւ հաւատքը առաքեալներէն առին. որպէս թէ անոնց մէկը ըլլար: Ինքը ներուաղէմ գնաց ինչպէս որ ինքը կը պատմէ (Գաղատ. ֆէ. Ի), Պետրոսը տեսնելու համար: Երբէք միանգամայն իր իրաւունքն ու պարտականութիւնն էր մի եւ նոյն աւետարանի քարոզութեան պաշտօնին մէջ Պետրոսի ընկերը ըլլալով: Այսն ալ հաւատացնալները թէ

*«Եթէ ես վկայեմ վասն իմ, վկայութիւն իմ չէ ճշմարիտ» Յովհ. Ե. 31.

որ անոր բերնէն իրենցինին հակառակ աւետարանի մը քարոզութիւն լսելու ըլլային նէ հալածիչէ քարոզիչ փոխուելուն վրայ այնքան չէին զարմանար, եւ զԱստուած ալ չէին փառաւորեր որ անոր Թլշնամին Պօղոս իրենց մէջն նկաւ։ Անոր ձեռք չէին տար բարեկամութեան եւ մտքի միութեան ու համաձայնութեանն նշան։ Ու թէ որ պաշտօնին գործերը Պետրոսի եւ Պօղոսի մէջ բաժնելուին նէ անոր համար չէր որ այս երկու առաքեալներն իրարմէ տարբեր աւետարան պիտի քարոզէին, այլ նոյնը իրարմէ տարբեր ազգերու պիտի քարոզէին. Պետրոս Հրեաներուն. իսկ Պօղոս հեթանոսներուն։ Այլ եւ թէ որ Պետրոս հեթանոսներուն հետ վարուելէն նպաքը մարդկային ակնածութեամբ անոնցմէ զատուելուն համար յանդիմանութիւն լսեց նէ այդ վարդապետութեան մէջ մոլորութիւն չէր վարմունքի պակասութիւն էր. Անդրէէն զատ Աստուած, եւ Աւարիամու զաւակէն զատ Քրիստոս, եւ յարութենէն ղատ ուրիշ յոյս չէր քարոզեր* ։

* Կեփասին ըրածը այնքան անվնաս չէր, որչափ որ Տէրտուղիանոս կը ցուցընէ։ Սուրբն պօղոս կըսէ «տեսի զի ոչ ուղիղ գնան ի ճշմարտութիւն աւետարանին», (Գաղատ. Բ. 14). և աւետարանի ճշմարտութեան մէջ չկրնար ծոռերթալ ըսել է որ է ճշմարտութեան և վարդապետութեան մէջ մոլորութիւն քանդի ճշմարտութիւնը վարմունք չէ վարմունքին հիմն եղող վարդապետութիւնն է։ Ասոր համար շատ քննիչներ կրսեն թէ Պօղոս առաքեալին յանդիմանութիւն լսող Կեփասը պետրոս առաքեալը չէր. և պօղոս առաք-

24. Փառքի նահատակ ինկած չեմ անշուշտ. Եւ աւելի ճիշդ խօսելով երկու առաքեալ իրարու հետ կռիւ ընել տալու չեմ յանդգնիր։ Այլ որովհետեւ մեր հակառակորդները Պետրոսի վարդապետութիւնը կասկածելի ընելու համար Պօղոսի ըրած յանդիմանութիւնը մէջ կը բերեն, ասոր համար կպատասխանեմ թէ նոյն իսկ Պօղոս ըսաւ թէ ամէնուն համար բան եղայ հրեաներուն համար հրէայ ամէն հեթանոսներուն համար հեթանոս որպէս զի ամէնն աշխատիմ։ Ու այսպէս առաքեալները պատճառներուն եւ ժամանակի եւ անձանց պարագաներուն նայելով՝ անանկ բաներ կը պախարակէին որ ուրիշ պարագանե-

եալին պատմածը զգուշութեամբ քննելով կը տեսնեմք, որ մի եւ նոյն պատմութեանը մէջ Պետրոսը զատ, (Գաղատ. Ա. 18, Բ. 7. 8.) եւ նեփտալը զատ կը յիշէ (Բ. 11, 14). որ թէ որ մի եւ նոյն անձն ըլլար՝ նէ՝ զատ զատ անուն չէր տար։ Նաեւ ասկէց զատ գործք առաքելոցին մէջ կը տեսնեմք որ՝ Պօղոս առաքեալ Անտիոք եկած ժամանակը երբ քանի մի հոգի Հրէաստանէն Յոն երթալով քրիստոսական օրինաց հետ մովսիսական օրէնքն ալ պահել կը քարոզէին ու Պօղոս առաքեալը անոնց դէմ կը դնէր, Պետրոս առաքեալը այն առենը երուսաղէմ էր, և վերջը հոն տարուեցաւ նէ՝ ժողովք ըլլալով Պետրոս առաքեալը քրիստոնէից վրայ հրէական օրէնքին լուծը դնողները պախարակեց. (գործք. ԺԵ). և չէր կրնար առաջ անոնց վարմունքը բռնել։ Տերտուղիանոս այս տեղը շնորհման ձեւ բանեցընելով պատասխան կուտայ. ըսելով թէ յեր ըսածին պէս ըլլայ ըսելու պէս. իսկ իր միտքը թէ նեփտան ու Պետրոսը մի եւ նոյն անձ կը-ճանաչէր թէ տարբեր, այս ըսածէն չխմայուիր։

րու մէջ իրենք կըներէին : Պետրոս ալ կըընար Պօղոսը յանդիմանել , որ թլփատութիւնը արգելած առնէն ալ Տիմոթէոսը թլփատել տուեր էր : Այս ամէն խորհրդածութիւնները կշտիլը առաքեալները դատողներուն կ՚ընայ : Գոնէ ատոր կը հաւաձայնին որ մարտիրոսութեամբ Պօղոս եւ Պետրոս իրարու հետ միացան : Եւ թէպէտ պօղոս մինչեւ երրորդ երկինքը համրառնալով հոն մեծ խորհուրդներ տեսնելուց առեալ իր բարոյութեանը մէջ փոփոխութիւն մը չը բնաբ . վասն զի անոնք մարդու յայտնուելու բաներ չէին : Եւ սակայն թէ որ մեկը այս բաները գիտցած , եւ հերետիկոսները ատոր պաշտպանել կը պարծէին . պէտք է իրենք խոստովանին որ Պօղոս գաղտնութիւնը ապրեց . կամ թէ մեկ ուրիշ մը ցուցընէն որ ատոր նորէն երրորդ երկինքը ելած էր , եւ այն բաներն որ Պօղոսի հրաման եղած էր մարդու չըսել , հրատարակելու հրաման առած ըլլայ :

ԸՕՊՈՒԹԻՒՆ

Ձեռագիրներու հրատարակութիւն :

Ազգիս գրականութեան մեծ կորուստ մը կը սեպուի ձեռագրերուն կորուսը . եւ ասկէց վեր ամէն պակաս առաջնորդ չունենք ըսել ձեռագիրներուն այնպէս պահպանը որ ուրիշներուն անհաղորդելի մնա-

լուվ կորսուածներէն վար չէն մնար։ Երանելին Մովսէս խորենացի պատմութեան չորրորդ գիրքը մը ունի եղեր, ուրանք ասորւոց հին տեղ եւ ուրանք այն հին տեղ պահուած գանուիլը կը վկայեն. բայց երբ չտեսնուի, չկարդացուի, եւ մեզէն տեղեկութիւն մը չկրնայ առնուիլ նէ կորսուած գրքերէն հին տարբերութիւն կունենայ։ Զնուագիրները այս կերպ պահելով չէ թէ միայն հին մակուան գրագէտ եւ իմաստասիրութեան մարդոց անխրատութիւն կըլլայ, այլ եւ նոյն գրքին հեղինակին ալ։ Ու՛չ միայն գրագիտին եւ հեղինակին. այլ եւ գրասէր հասարակութեան ալ, որ գիրք կարդալով ոչխարի լուսաւորուին. եւ աւելի յստակ լոյսը յաճախակէս մեր ազգին հայրերէ նախնեաց գրուածներէն կը ծագի։ Այսպիսի գրքերէ կարօտ մնալ դիւկ լրնոց իմաստասիրդիր բազձանքը յագեցնելու համար օտարազգեաց լեզուէն թարգմանուած գրքեր կարդալու սովսելով ազգային ոգւոյն եւ ազգային աւանդութեանց անհմուտ կը մնան, եւ հետր կը կարծեն թէ ազգը իրենց հետաքրքիր բազձանքը յագեցնելու բաւական գիրք չունի եւ պատմական, ոչ փիլիսոփայական ոչ ճարտասանական, եւ ոչ ուրիշ նիւթերու վրայ. եւ աւսվ իրենց ազգը իրենց աչքէն կ'իյնայ. եւ մեզի կերեւի թէ բանն այս աստիճանը հասնի նէ գիրքերը մեծ խնամով ուրիշներուն անհատորդելի պահող անձանց ալ նպատակին հակառակը կըլլայ։ Ինչո՞ւ համար կը պահեն. յայտնի է որ այն գրոց յարգը աւելցնելու համար։ Բայց յարգը արժէքի կապուած է. եւ մեզ բան մը երեւան չելած արժէքը չհաս-

կըցուի, ուրեմն եւ յարգ չունենար։ Օրինակի ա-
ղագաւ խորենացի ասուրք հօրը հորրորդ գիրքը քան
երեսուն տարի մի կայ որ կը բընտռուի եւ չկայ։
Եւ արդէն գրագիտաց սիրտը կասկած մտնել սկսած
է որ գուցէ երանելին այդ գիրքն ալ պատմութեան
երեք գրքերուն վրայ աւելցընելու միտք ունէր,
բայց կեանքը չբաւեց. եւ անկէց յորս հինգ հա-
րիւր տարի ետքը յիշուելը անհարազատ է. երանե-
լին այդպէս բան մը խոստանալը կիտնալով եւ
խոստմանն արդիւնքը չգըտնելով մեկ ուրիշը իրենմէ
այնպէս բան մը շիներ է վրհատորդաբար, եւ անոր
անունովը հրատարակեր է։ Ըսուի թէ որ երանել-
ւոյն բուն շարադրածն է նէ անիկայ պահողները այս
կարծիքիս պատճառ առած կըլլան. եւ երբ այս
կարծիքիս հաւանողները շատնան եւ կարծիքը աս-
տիճան աստիճան աւելի հաւանականութեան ուժ
գտնելէն ետքը գիրքը երեւան ելլէ նէ առջի բեր-
նը բնաւ յարգ չկրնար գտնել. քննաբաններուն պա-
տուհասութեան տակը կիյնայ եւ մատենագիտական վէ-
ճի նիւթ կըլլայ. ոմանք երանելիին հարազատ գոյծն
է կըսեն. ոմանք շինծու է կըսեն. եւ գատը որ
կոչմը վատըկելիքն անյայտ է։

Ըսածներէս կը հասկըցուի որ ձեռագիրները
անհոգրդելի պահելը եւ մարդու չգուշկընելը եւ
չտալը աղէկ բան չէ. եւ համոզուած եմք որ ասոնց
հրատարակումը ազգին լուսաւորութեանը մեծ միջոց
մըն է, եւ նոյն ձեռագիրը շարագրողին կամ թարգ-
մանողին ալ նպատակին հասնիլ է. բայց հրատարա-
կումը ինչպէս ըլլայ։ Ըսոր ամէն կարգացող կը

պատասխանէ որ այդ հրատարակման տպագրութիւնէն գատ ձամբայ չկայ։ Մենք ալ այդպէս ըլլալը գիտեմք. բայց այդ ձամբով շատ գիրք չհրատարակուիր։ Տպագրութիւնը առանց ծախքի չըլլար. ծախքը լնցուելու համար գիրքը ծախուելու է բայց ծախու առնող չըլլայ նէ որի կը ծախես։ Հիմայ աւելի շատ ծախուածները աշխարհաբար գրքերն են որոնք կամ օտար լեզուներէ թարգմանութիւն են. կամ ներկայ ժամանակիս գրագէտներուն յօրինուածքը իսկ հին ձեռագիր ըսածնիս գրաբար են. եւ մենք ցաւով սրտի կը տեսնեմք որ. թէպէտ ուր որ գպրատուն կայ, հոն հայկաբան քերականութեան վարժապետ ալ կայ, բայց հայերէն գրաբար լեզուն պէտքին պէս հասկցող եւ ախորժակով կարդացող քիչ կան եւ օրէ օր կը քչչնան. ուստի գրաբար գիրքերուն ալ ծախուիլը շատ չըլլար։ Եւ այս քիչ ծախուելը աւելի քիչ ծախուելուն ալ պատճառ կըլլայ. եւ ասոր վերջին արդիւնքն է թանաքի գրաբար չտպելը թէ՛որ տպողը եւ տպել տուողը միասս ընել չուզեր։

Ըսենք թէ մէկ գիրք մը հինգ հազար ղուրուշ ծախքով տպուեցաւ երբ տպագրիչը գիտնայ որ հիսուն օրինակէն աւելի պիտի չկրնայ ծախել եւ ազգասէր ոգւով շահ ընելէն ալ հրաժարի մէկ օրինակը հարիւր ղուրուշ ծախելու է որ ծախրը հանէ եւ միասս չընէ։ Ան որ հինգ հարիւր օրինակ ծախելու վստահութիւն ունենայ նէ հատը տասն եւ հինգական ղուրուշ ծախելով ծախքը հանելէն ետքը շահ ալ կընէ. եւ անով ուրիշ գիրք ալ հրատարա-

կելու կը քաջալերուի։ Իսկ երբ հատը հարիւր դուռրուշ ծախելու բլլայ նէ որովհետեւ գրաւոր հասկըցողները հարուստ մարդոց մէջ քիչ կը գտնուին, ճնշականները օրական ապրուստնին ձարելու նեղութիւն քաշող վաճառականներն են, դրքին բարձր գինը չներեր որ ասոնք ալ մէկ մէկ հատ առնեն, տպագրիչը որ յիսուն օրինակ ծախելու վստահութիւն մը ունէր այն վստահութենէն ալ խափանած կը գտնուի. եւ հրատարակածը այնպէս բարձր գնով ծախելով ալ չկրնար ծախքը հանել, վնասու կը պատահի։ Ինչ ընելու է հին ձեռագիրներ հրատարակելու հաւար։ Ա՛ն երբ միտքը եկածը հոս կը գրենք մենք. ընթերցողներուն աղաչելով որ այս բանիս վրայ մեզ վճռատու եւ օրինագիր չսեպեն. ամէն մարդ գիտնը աշատ թող ճանաչէ մեր առաջարկաբեմներուն տեւելցընելու, պակսեցընելու, փոխելու, միայն թէ ամէն առաջարկութիւնանց միտումը պիտումը ձեռագիրներուն անկորուստ մնալը եւ եւ շատնալը բլլայ։

Ա՛նս եւ առաջ ձեռագիր գիրք մը ուր որ է նէ այն տեղից վերնալը աղէկ լսան մը չենք կարծեր։ Ա՛նենք թէ այս ինչ գիրքը լաւուած եւ պիտցուած է ուր այս ինչ տեղ կայ. պէտք է որ հոն մնայ որ ամէն ընտրող անիկայ հոն գտնելու կարող բլլայ։ Հաւատ ալէկն այն է որ գիրքը օրինակուի. բնագիրը հոն ձգուի եւ օրինակը դուրս երթէ։ Ա՛յնտեղ որ ասիկայ հնարաւոր եւ հնասիրաց շատ աշխատիլ հարկ քանը չէ, առանք հին գիրք կը ընտրուին չէ թէ միայն գրքին մէջի նօսքերուն եւ խմասաներուն

համար այլ անոր համար ալ որ անծնդ արտաքին հանդամանքներէն համեմատաբար հասկընալիքնեք ունին : Օրինակ. սրտոյն Աստուած այ գտած դրնոցն հին ձեւերը ինչպես էին. նաքը ինչ փոփոխութիւն ստացան, եւ ամէն մէկ փոփոխութիւնը որքան տեւեց. մինչեւ ո՞ր ժամանակ երկաթագիր կը գրէին. բոլոր գրի գործածութիւնը երբ սկսաւ եւ ինչ ձեւերով երկաթագիր Ա. գրոյն ձեւը բոլոր գրին մէջ ա ձեւի փոխուելդաւ որ իրարու շատ մեկ նմանութիւն չունին. ինչպես երկաթագրին Ղ ձեւը բոլորովին մէջ է գտնուած : Ասոնք եւ ասոնց պէսերը այլ եւ այլ ժամանակ գրուած ձեռագիրներ տեսնելով եւ քննելով կըլլայ. Ասոր պէս հասկրնիր մագաղաթի կամ բամպակէ թղթոյ գործածութիւնը, բաւերը իրարմէ բաժնելու եւ պէտք եղած տեղերը միջակէտ կամ ստորակէտ, եւ այլն դնելու սովորութիւնը : Այս առաջարկած կերպը այսպիսի բաներ հետազոտողներուն չծառայեր. ուստի

Երկրորդ առաջարկութիւնիս այս է : Մեկ որ այդպիսի դիտմամբ ձեռագիր ստանալու փափաք ղրլլայ նէ ձեռագիրը գտած տեղն սրինակելով եւ իր օրինակածը բնագրին հետ ճիշդ բաղդատելով որ մէջերնին տարբերութիւն չըլլայ, իր օրինակածը հան ձգէ եւ բնագիրը առնէ : Ասկէց աղեկ է որ գտած հին ձեռագրին վրայ նշմարած արտաքին հանգամանքները յիշատակարկ մը վրայ նշանակէ գիրքրուն ճիշդ ձեւերը գծագրէ. եւ գիրքը հոն ձգէ որովհետեւ այսքանովս ալ իր ուզածը կը վաստկի, բայց կըրնայ պէտք եղած բանի մը ժամանակին

ղանյատուԹիւն ըրած ըլլալ, առանց մտադրուԹեան եւ ետքը այն բանին վրայ հետազօտուԹիւն մը ա՛ւելնալ. անոր համար բնակիրն աւնել ըսինք, միայն ԹԷ նոյն գրքին օրինակը այն տեղէն չպակսէ ուր որ կար առաջ.

Ներորդ առաջարկուԹիւն մըն ալ կայ ձեռագիր գրոց հրատարակման եւ անկորուստ մնալուն վրայ, որուն գործածուԹիւնը հին ժամանակներէն կենալը գիտենք ԹԷ պատմուԹիւններէն եւ ԹԷ հին ձեռագիրներու յիշատակարաններէն. եւ է այս հին ձեռագիր գրքերն ըստ մեծի մասին վանքերու պրատուներուն կամ նկուղներու պահարաններուն մէջ կըլլան եւ յիշատակարանին չկարդացած ալ միայն գտնուած տեղերնին կը ցուցընէ որ վարդապետներ եւ կրօնաւորներ կամ քահանայներ են անոնք օրինակողները, եւ յիշատակարանները կարդալով ալ նոյնպէս կը դտնենք. Ուրեմն հիմայ ալ ըլլալ որ վանքերու միաբանները երբ որ վիճակը պըտըտելու գործ մը չէ յանձնուած իրենց վանահայրէն եւ վանքը կը մնան, հոն պարապ կենալէն կամ լոկ ընթերցման պարապելէն աղէկ տեսին այնպէս ընտիր գրքեր օրինակելը. որ իրենց համար ծանրուԹիւն մը չըլլալէն զատ մտաւորական օգուտ ալ կըլլայ. որովհետեւ գրածը եւ օրինակածը կարդացածէն աւելի մտքին մէջ խորունկ տպաւորուիլը բազմապատիկ փորձով ստուգուած է: Նիւթական օգուտ ալ կըլլայ. կըրնան այն գրքերը ծախել, եւ պրամը կամ վանքին կամ իրենց համար առնել:

Երրորդ ատոր հակառակը կըլլայ. որուն միաա-

նակար արդիւնքը տեսնելով վանքերուն մէջ գիրքերուն ամուրհեւ ուրիշներուն անհաղորդելի կերպով եղած պահպանութիւնը ըստ իմիք անմեղադրելի կըլլայ : Վանքի մը միաբան կամ գործով մը տեղ մը խրկուեր , կամ վանքէն բոլորովին զատուելու ըլլար նէ ձեռքը հասած գիրքերը հետը կառնէր կերթար . եւ անոնք գացած տեղերը կամ մանաւորաց տուները կամ խուցի մը մէկ խորշը կը մնային եւ վանքին համար կորսուած կըլլային ուրիշ ալ օգուտ մը չէին ունենար : Ներսես տարիի մը չափ կայ որ մէկ գրասէր բարեկամս լսեցի : Սիւնիկիա Հաճին քաղաքը մանաւոր մարդու մը տուն հիւր ըլլալով հոն մէկ մեծ հին ձեռագիր մը տեսեր է , որ ջուրի կարասին վրայ ծածկած պահելու կը գործածեն եղեր . լսել է որ այն գիրքը այն տանը մէջ տախտակի կտորէ մը աւելի յարգ չունի եղեր վասն զի տախտակի կտոր մըն ալ նոյն գործը կը տեսնէ : Այն տեսնող բարեկամին կարասին վրայ ծածկելու համար տախտակ մը ձեւելէն եւ շինելէն ետքը տանտիրոջը հաճութեամբը իր աշխատանացը փոխարէն այն ձեռագիրը անկէց կառնէ : Տանտէրը թէպէտ տգէտ բայց ազէկ մարդ է եղեր որ գիրքը ճանչցողէն չէ խնայեր : Ընտանիներ կան որ այդպ՛ոսի գիրք ով գիտէ ինչ կերպով ձեռքերնին անցած գտնուելով իրենք չեն կարդար . ուրիշ հասկցողն մըն ալ չեն ցուցըներ ցուցընեն ալ նէ օրինակը չեն տար : Այսպիսիներուս օրինակ անանկ մարդիկ տեսած , եմք որոցմէ չէր յուսացուեր որ մատենագրական հարստու-

տուֆ[illegible]նը ուրիշներէն պահեն. Ընդ դիտեր թէ քովերնին այնպէս մէկ գանձ մը գտնուիլը մարդու չհամոյնանե՞ւ ի՞նչ կը վաստկին ի՞նչ փառը եւ ի՞նչ պարծանք կրնէ ասկէց։ Ճշդ որ պատհաճիւն ունենանք նէ ուրիշ անգամ մըն ալ աղդային գրաւոունի վրայ կը խօսիմք։

ԼՕԿԸՆ ՌԵՐՊԻՆ ՏՒՐԸ

Լօկանի տէրը գանկը առաւ իր նախնիքներուն գերեզմանին վրայ դրաւ եւ ծաղրաբանութիւնը մէկ դի ձգելով ծանրաբանութեամբ մը ըսաւ.

Ւրաւ լրաւ կը հաւատան շա՛ն, որ այն գիղեցիկ աղջիկը որուն ոսկորներըը հոս են, կըսնայ գալ լուսնի լուսոյն նա մարմանդին վրայ շրջիլ, կամ իր սիրոյն ճաշելով ուռնող սիրահարին գերեզմանին վրայ նստիլ։

Փորոտը զարհուրելով ըսաւ. այդպես բաներ մի՛ խօսիր տէր իմ, կաղաչեմ. այս գանկը ահագին ուշնի. երդում ալ կընամ ընել որ քնդն կը նայի։

Լօկանի տէրը բարձրաձայն ծիծաղելով ըսաւ. ա՜հ. ա՜հ. կը կարծէս ուրեմն որ այդ գեղեցիկ աղջիկը յաւծներս կը լսէր. Շատ ագէկ. ուրեմն գինքը կը հրաւիրեմ. այսօր այս իրիկուան կնրակուրը մէկ տեղ ուտենք։

— Նայէ՛, նայէ՛ պարոն. աչքին պարապ փո-սերը փայլում մը արձակել սկսան. ըսածդդ ե՛ս առ եւ աղօթք ըրէ. չէ նէ այս իրիկուն մէկ դատա-պարտեալ ոչի մը քեղի սեղանակից պիտի ունենաս։

Այս լսելով երիտասարդը երեսին դոյնը նետեց եւ խօսք մըն ալ չըսելով ձին հեծաւ գնաց։ Ձին կը վազցընէր բայց գերեզմանատեղը լսած խօս-քերը երեւակայութեանը մէջ սաստիկ տպաւորուած էին. մտքէն չէր կրնար հանել։ Գերեզման փո-րողը. փորած խորունկ փոսը. գերեզմանի քարին վրայ դրած մեռելին գանկը, աչքին առջեւէն չէին երթար։ Մանրապես ձիուն քալուածքը ծանրըցուց. եւ իր միտքը անհանգիստ ընող խորհրդածութիւն-ներէն աղատուելու համար ինքն իրեն ըսաւ.

Այս ալ ուրիշ Ա՛օնին պէս խե՛նթ մը եղերեմ. ոչ չորցած ոսկորը կեանք կառնէ այ, եւ ա՛չ աչքին պարապ բոյնը լոյս։

Այն իրիկուն այս տխուր մտածութիւնները իր-մէ հեռացընելու համար ինք զինքը անառակութեան տուաւ. իրեն զուարճութեան ընկերներուն հետ խըր-մեց։ սիրուհիին ալ այցելութիւն մը ըրաւ. եւ կէս գիշերուան երկու ժամ ճնացեր էր որ բերդը դար-ձաւ։

Տանը լակը որ հասաւ ձիէն ինկաւ, ձիուն սան-ձը սպասաւորներուն մէկին տուաւ որ պըտըցընէ, սեղանատունը մտաւ. եւ մտնելուն պէս զանգակին գուանը քաշեց։

Նկող սպասաւորին՝ ըսաւ. Լ՛օ՛քերպի, ո՛ւր մնաց մարդ. չգիտե՞ս որ ես մինակ հաց կուտեմ. այդ

երկու սկաւառակ, երկու դանակ. երկու պատառաքաղ, երկու դգալ, վերջապէս երկու սեղանակից մարդոց համար պատրաստութիւն ինչ ըսել է։

Պատառոտը պատասխանից. ինծի հրաման կաս որ սեղանը երկու մարդու համար պատրաստեմ։ Իրիկուան մօտ պատգամաւոր մը լսերդն եկաւ. մեծ պուտը ղարկաւ. նե ինծի ըսաւ. այս գիշեր հայը ձեր պարոնին հետ ուտելու համար տիկին մը պիտի գայ հոս, երկու հոգիի պատրաստութիւն տես։

Պարոնը առանց բան մը ըսելու խորունկ մըտմտուքի մէջ լմնալով ծանր ծանր պըտըտիլ սկսաւ սրահը. մէկ մը աչքը երկու հոգիի համար պատրաստուած սեղանին վրայ կը դարձնէր. մէկ մը պատուհանէն դուրս գիշերուան մութը կը նայէր։ Լուսինը փայլուն էր. արծաթափայլ առուակը դաշտին մէջէն հանդարտիկ կը վազէր կերևար. ԿինուՀղի ըլուրներուն վրայէն քանի մի թեթեւ ամպեր կը ցրուէին։

Ալ երբեմն ինքն իրեն ըսաւ. այս ինչ խեղճութիւն. դայեկ կնիկներուն առասպելներուն հաւատալ ու խռովիլ. բնութեան օրէնքը կը փոխուի՞ արդեօք. լուսինը կը փայլէ. գետակը կը վազէ. ես ի՞նչպէս հաւատամ որ ծաղրածութեամբ զբաղուած մէկ խօսք մը մեզմէները կերեզմանէն կը հանէ։

Այս ըսաւ. ու կապիկ քանդակագործ նստարանի մը վրայ նստաւ, աչքը տնկեց վարագոյրներուն ու առաստաղին նկարներուն վրայ։ Այս գծերուն վրայ էին իր նախնիքներուն գիւղանջա-

նկրկը — առմա — եւ կենդանագիր պատկերներէ խնկ առաստաղին նկարը վերջին փառաստանը կը ներկայացնէր։ Ան գերեզմաններուն մէջէն մեռելներուն դուրս ելլելը նկարուած էր, որ փրկուելեան կամ կորստեան վճռոյն կըսպասէին։ Մինչեւ այս օրս այն նկարին ուշադրութիւնը ըրած չէր ըլնար. բայց հիմա աչքը չէր կրնար անոր վրայէն դառնալ։ Մեռելի պլուխ մը կար նկարուած, որուն աչքին բուներուն մէջ փայլունութիւն մը կը նշմարէր. աւելի էր որ ամէնէն աւելի իրեն կը քաշեր նրիտասարդին ուշադրութիւնը։

Ան ալ անհանգիստ մտատանջութեան մէջ ըլլալով ապաւնուէ շինուած փոքրիկ սենեակը գնաց, ուր առանձնանալ շատ կը սիրէր մայրը։ Սկսի դէզրոցը քաշեց անտուածաշունչը դուրս հանեց, որ իր մօրը ձեռքն էր անոր կենդանութեան ատենը. եւ այս առաջին անգամն էր որ այն գիրքը բացաւ. շատ քիչ կը պատահէր որ մայրը միտքը բերէր, եւ թէ որ գիպուածով իր նախնիքը ուշէր նէ այն ալ անոնց զինուորական քաջ գործքերէն իրեն պատմած մը հանելու համար էր։ Կարդաւ առաստաձաշունչը, բայց չկրցաւ կարդալ. առաջին երեսին վրայ մայրը իր ձեռքովը իր տղուն անունը եւ ծնած օրը նշանակած էր. աչքը արցունքով լեցուեցաւ. եւ գիրերը ճանչնալու կարողութիւնն չըմնաց։ Գիրքը գոցեց. գանգակին լսուանը քաշեց եւ սենեակին սպասաւորը կանչեց։

Վնա՛ ըսաւ. Սօրպիին ըսէ՛։ առտիկ եւ շատ քաղցր ձի մը թող պատրաստե հիմայ. հե՛ծ ձիին

պէս Թող երթայ ժամուն խուցը. Տէր գաբրիէլ Պուրկէս քահանան Թող առնէ գայ ։

Սորպի դէպ մի խուցը ձի վազցուցած ատենը մեկդիէն ալ կըսէր ինքնիրեն ։

Մինչեւ հիմայ շատ անգամ կնիկ կանչելու խրկուեցայ. վերջապէս հիմայ քահանայի առեւէ երթալուս կարգն եկեր է ։ Նայց չեմ կրնար հասկընալ որ մեր պարոնը քահանային հետ ինչ բան ունի. ո՛չ շատ աղօթք ընել կը սիրէ, ո՛չ ալ պսակ օրհնել տալու համար քահանայի կարօտ է ։ Կարելի է որ իրիկուընս քահանային քիչ մը շատկէկ պիտի խըմցընէ. գինովցընէ եւ իր զուարճասէր ընկերներուն հետ վրան պիտի խնդան ։ Նայց տէր Պաբկէն Պուրկէսը անանկի մարդ չէ. մեր պարոնին բարկացած րոպէին դիմացը դանուիլը աւելի կուղեմ քան Թէ այս քահանային հետ ընկերանալը ։ Կերակի օրերը քարող տուած ժամանակը տեսնելու է անիկայ. Թեւերը վեր կը վերցընէ աչքերը առնանկ կը լսանայ որ գիտես Թէ իրենց տեղէն դուրս պիտի ցատկեն. ձայնը ըսես նէ ամպ գոռալու կընմանի ։ Նէ ասկէց աւելի, չար ոդիներուն վրայ ալ իշխանութիւն ունի ։ Ձեռտարան մը մէկ ձեռքը մէկալ ձեռքը մերկացած սուր մը, լափիներէն քանի մը խօսք խօսելով ըղձոր պատանիները կը հանդարտեցընէ ։ Նայց սա անմայրդարնակ ճամբուս վրայ ալ որկեց էր որ սատանաներ միտքս եկան ։

Ըսանկ ասել Տէր Աօղոմի աչքը, ձախըն եւ տէն, դիմացը նայեցաւ. ձին խրճէն որ քալէ ։ Ըսն րոպէին ճամբան մէկ վայրենատեղ ձորի մը մէջ կը

ճրանէր. ինքն ալ կը վախնար. եւ զինքն ապա-
հովցընելու համար մէկ խաղ մը կանչելու սկսաւ.
բայց ձայնը ուժով չէր հաներ, որ ուրիշ ձայն մը
լլլայ նէ լսէ. վասն զի ձին արտաքոյ կարգի կը
թռար, կը հեվար, եւ ետևէ երթալ չէր ուզեր։

Ընդունակելի։

ՅԱՏՈՊՈՒԿ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՐՈՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Ուզզափառները ժողովուրդ մը ընեն նէ մէջերնին
հաւատոյ միութիւնը ամուր կապով պնդելու համար
կըլլայ, իսկ լուղրբականներուն առանորդները ժո-
ղովուրին նէ մէջերնին եղած կրօնական տարաձայնու-
թիւնը վերնալուն տեղը երբեմն կաւելնայ. եւ կըլ-
լայ ալ որ բնաւ չկրնալով համաձայնիլ, տարաձայ-
նութիւններնուն նիւթը հաւատոյ յօդուածներուն
կարգէն կը հանեն հաւատոյ էական մասունքներէն
չեն կրսեն կը լմնցընեն. պատճառն որ իրենց հա-
ւատոյ առաջնորդ միայն սուրբ գիրքը կը ճանչնան,
որուն խօսքերուն միտքը ամէն մէկը իր ըզգացին
պէս կը բացատրէ, նկնդհետոյ հեղինակութիւն
չեն ճանչնար որ ճշմարտութիւնը անոր մէջ մեծցած
հասատատուն եւ անփոփոխ առանդութենէ սորվին։

Սկոտիայի Եպիսկոպոսական լուղրբականներուն

եպիսկոպոսները տարւոյն փնտր. 8ին ժողովք մը ըրին Ֆրանկֆորտ, որպէս զի Պրէյնի Ֆրօպէս եպիսկոպոսին դէմ նոյն Եկեղեցւոյն քանի մի վերաբերեալ հարցմանց ըրած ամբաստանութիւնները լսեն, Անգլ Ամերիկա եւ Լեհ Ինկիլհերրա բողոքական կըրօնքին ձիշդ պահպանողները աշխարհականներն են եւ երբ իրենց հոգեւոր հովիւներուն մէկը դիրք կարդալով եւ իր անկեղծ բարեմտութիւնովը գտնէ որ այս ինչ բանի մէջ բողոքականները սխալած են, եւ ուղղափառաց Եկեղեցիին ձեռքն է իրաւունքը, իր ժողովուրդը զինքը հին բողոքական կարծիքն ամուր բռնելու կըստիպէ։ Ինչ որովհետեւ բողոքականներուն աշխարհականներն են որ իրենց հովիւները կը հովանան, եւ իրենց շիտակ կարծած ճամբան խստորիշին տեսնելն նէ հոն կը դարձընեն կըհրեն, ասանկ ժողովուրդի մէջ հովիւը ինչ բանի կուգայ։ Ֆրօպէս եպիսկոպոսին համար եղած ամբաստանութիւնն այն էր որ հաղորդութեան խորհրդոյն վրայ սուտ վարդապետութիւն կը քարոզէ եղեր 1857 ին օգոստոսի մէջ հրատարակած հովուական կոնդակին մէջ։ Եկեղեցւոյ վերակացուները երկու տարի ատ կէսի չափ այս կոնդակին վրայ խորհրդած կէին եւ քննութիւն ընելէն ետքը երեք մեղադրութիւն գտեր են, որ Ակովտիայի եպիսկոպոսներուն ժողովրդին կառաջարկեն։

Ա. Առջի պատարագը կարգը եւ դէպացպէս անոնց մէջ խաչին վրայ մատուցած պատարագն է։

Բ. Առջի պատարագին մէջ խորհրդաւոր պրոյնական Հիսուսի Քրիստոսի մարմնոյ եւ արեանը

դերապոյն կարգի երկրպագութիւն պէտք է եւ այս պաշտօնը արժանի է չէ թէ տնօրենէն նուիրեալ, այլ Հիւսուսի Վրիստոս ալ որ անոր մէջ ներկայ է։

Գ. Գէշ մարդիկ ալ հաղորդութիւն առնեն նէ տնաւեր մորդ մարմինը եւ արիւնը կառնեն, թէպէտ այն առածնին ալ իրենց դատապարտութիւն եւ կորուստ կըլլայ։

Հողովը քանի մի նիստ ըրաւ այս դատը տեսնելու համար եւ Պրէչինի եպիսկոպոսը Հիօրպէս՝ այս միջոցիս իրեն ըսածին հաստատութեանը համար փորք մը չիններ եւ տպել տուեր էր. որ միայ 250 երեսով մէկ մատեան մըն էր նշած։ Այսր մէջ իր ամբաստանողներէն կուզէր որ բողոքականութեան հաւատոյ դաւանութեան գրուածներուն նկարագրական եւ քերականական մտքին եւ իր գրածներուն մէջ ուղղակի հակառակութիւն մը ցուցընեն. բայական չէ կրնար որ եպիսկոպոսին ըսածը բողոքական աստուածաբանութեան քանի մի դպրոցներուն վարդապետութեանը հակառակ դայ։

Փետր. 15 ին. Լոխմպուրկի եւ Պէնդ Վնտրէվըի եւ Պօրեյի եւ Կլասկովի եւ Ղպըրտինի եպիսկոպոսները իրենց եպիսկոպոսական դատին վերայ այս վճիռը տուին։

"Երկու կողմը մարկ ընելով կը յայտնենք որ նշած ամբաստանութիւնները ապացուցուած են առահմաններուն մէջ։ Ամբաստանութեան առաջին եւ երկրորդ յօդուածներուն վրայօք կը գտնենք որ պատուիրանատուին հովիւ ցուցածը որուն վրայ դատ կայ եկեղեցւոյ հանգանակին յօդուածներուվը

հաստատութիւն չունին", և կատարեալապէս չէ ալ նէ ըստ իմիք նոյն յօդուածներուն հակառակ են, կը յայտնենք որ ամբաստանութեան երրորդ յօդուածը ապացուցուած չէ, Այլ պատասխանողին ներկայացուցած բացատրութիւններուն եւ փոփոխութիւններուն նայելով առաջին յօդուածոյն վրայ եւ մտածելով որ պատասխանողը իր կարծիքներուն համար միայն զիջողութիւն կուզէ, եւ չպնդեր որ եկեղեցւոյ մէջ ասոնք հեղինակութիւն ունենան, կամ իրեն իրաւասութեան տակին եղողները այնպէս հաստատուն պարտաւորին, մեք եպիսկոպոսաց մեծութիւնս, այս գժուարին պարագային մէջ մեր պարտականութիւնը կըըցածնուս չափ ոդէկ կատարած կըլլանք մեր վճիռը լոկ մեղադրանքով եւ խրատով մը չափաւորելով. Մենք յայտնապէս կը խրատենք եւ դիմով կպարտաւորեցնք Պրէչինի եպիսկոպոսը որ ամէն տեսը աւելի խոհեմութիւն բանեցընէ. որպէս զի խաղաղութեան եւ դայթակղութեան նոր առիթ չտայ, ինչպէս որ եղաւ իրեն 1857 օգոստ. 5 թուով գրած Կովուական կոնդակովը" ։

Այսպէս հրամայն կը տրուի որ Վիօրպէս եպիսկոպոսին սրտով կատարեալ ուղղափառ ըլլայ այս պայմանով որ իր ուղղափառութիւնը բերնով չըխոստովանի, Խղճմտական քարոզիչներուն շատերը սար պէս տեսնեն, որ սուրբ հարց դիմքերը կարգա-

* Եկեղեցական եպիսկոպոսական բողոքականներ ըսած ժողովքը կը հասկնան ։

լով ուղղափառութեան հիմնական ճշմարտութիւն-
ներուն խնչքերնին հասած է. բայց հաւատքնին
բացէն քարոզելու չեն համարձակիր։ Ընկերքանները
մինչեւ հիմայ ուղղափառ եկեղեցի ունեցած տար-
բերութիւնին շատոնց կը վերցընէին թէ որ աշ-
խարհականները ամէն ատեն իրենց եկեղեցականնե-
րուն համոզմանը չհակառակէին եւ չյաղթէին։

Այս Լեհիպուրկի ժողովքին առիթով կարգե
գուրս բան չենք հասկրիր մօտերս հայերէն աշխար-
հաբար լեզուով ըողոքականներուն տպարանէն հը-
ջատաւրակուած նկարագիր գոյգերու անունով տետ-
րակը, ոյն որ շատերը պարզմտութեամբ ուղղափա-
ռական կարծեր են։

Եղելնակը սուրբ հայրերուն գրուածոցը հմուտ
ըլլալու անձ մը կրլլ ե՛ր, բայց կարդացածները իր
պաշտպաններու առած ծուռ կարծիքին ծառայեցընելու
կաշխատի։ Ու ծուռ կարծիքն այս է որ կըսէ թէ
սուրբ պատարագի ընորհրդոյն մէջ հացն ու գինին
գոյացապէս, կամ թէ աւելի բաց ըսեմք հացին ու
գինիին գոյացութիւնը ճշմարտապէս փոխուելով
մարմին եւ արիւն Քրիստոսի չըլլար, այլ հացը հաց
եւ գինին գինի մնալով գոյացապէս տէրն մեր Քրի-
ստոս ալ հոն ներկայ կը գտնուի։ Այս ներկայու-
թիւնը ինչ կերպով ըլլալը հասկցընելու գալ նէ
անձառելի է, մարդու խելք չը հասներ. բայց
հարկ է ասանկ հաւատալ կըսէ։ Ինչո՞ւ համար
խելք չհասնելու բանին հաւատալ պէտք պիտի ըլ-
լայ. նթէ ոչ աստուածային յայտնութեամբ եկեղե-
ցին այնպէս հաւատացած եւ այնպէս քարոզած ըլ-

լսուն համար : Մենք այնպէս սովրած ենք եւ այնպէս կը հաւատանք որ հացին եւ գինիին գոյացութիւնը կը փոխուի Քրիստոսի մարմին եւ արիւն կըլլայ . եւ եկեղեցւոյ սկիզբէն մինչեւ հիմայ միօրինակ հաւատքին հաստատութիւն է սուրբ աւետարանը . որուն մէջ չեմք գտներ թէ Քրիստոս սրբագործած հացը եւ գինին յուզընկլով ասած է մարմին իմ , ասած է արիւն իմ ըսած ըլլայ . եւ ոչ ալ անկէց առաջ իւր մարմինը եւ արիւնը հաւատացեալոց կերակուր եւ ըմպելի տալ խոստացած տեղը ըսաւ , Ի հացէն զոր ես տուց մարմին իմ է . այլ ըսաւ . առէ՛ք կերէ՛ք . այս է մարմին իմ . արբէ՛ք Ի սմանէ ամենեքեան , այս է արիւն իմ . հապա զոր ես տուց մարմին իմ է ։ Ուրեմն ասոր չհաւատալ մեկը , հացին գոյացութիւնը ճեպազուլ տեսան մերոյ ուրիշ կերպ ներկայութիւն հաւատալու չպարտաւորիր . իր խելքին դատաստան կտրել պիտի տայ նէ կրնայ Օգոստինոսի պէս այս նշանակէ զմարմին իմ թարգմանել . կրնայ Կալվինի պէս հաղորդութիւնը Քրիստոսի մահուանը լոկ յիշատակն է ըսել . կրնայ Ինդըզատի պէս ըսել թէ Քրիստոս այս է մարմին իմ ըսած տեղը իր ձեռքը ցուցուց . որպէս թէ ըսել ուզած ըլլար . այս հացը լռելոզ ձեռքը իմ մարմինս է ։ Այս կարծիքներս օրքան որ իրարմէ տարբեր են նէ նկատելէ ֆայֆոխոնեան գրքին հեղինակը կրնէ որ լուղոքականներուն ամէնն ալ իր ըսածին պէս կը հաւատան ։ Ու հայոց եկեղեցւոյն համար ալ կըսէ որ տուաջ այն ալ իր ըսածին պէս կը հաւատայ եղեր . հաքը հաւատքը ճիսիսր է . հային եւ

դինվին դոյացութիւնը փոխուելուն հաւատալը լաւ աչիններէն սովրեր է Յն դարուն մէջ Փլորենտիոյ ժողովքին ատենը թէպետ ամէն ատեն մեր եկեղեցւոյն գործածած խորհրդատետրին մէջ կը կարդայ քահանան . " առաքեա՛ի մեզ եւ յառաջի եղեալ ընծայս յայս զմշտնջենաւորակից քո եւ ղեկուիչ հոգւիդ . որով ընծայս օրհնեալ մարմին Քրիստոսի" , Ամենուն իսկ քը կը հասնի որ հացը մարմին Քրիստոսի ընենլն ու Քրիստոսի մարմնոյն հացին հետ գըտնուիլը մեկ բան ըսել է . բայց Նիկոդեմ հեղինակը մեկ հասկցած կերեւի , Փլորենտիոյ ժողովքէն շատ առաջ սուրբ Կիրիղոր Նարեկացին ալ Յերերդ դարուն մէջ գրած է . " մարմին քեզ հաւատացեալս , " օրհնաբանեալ Արդի Ըստուծոյ իսկութիւն եւ ոչ " օրինակ , ի յարդևանցն ցորենոյ արարչապէս միշտ " հանդերձեցեր" (Նարէկ . Գ Գ . 10) : Գոյափոխութիւն հաւատացողը ինչպէս կը հասկընայ ըսելը թէ ամէն ցորենի բերքէն չէ թէ օրինակապէս այլ իսկապէս քեզի մարմին պատրաստեցեր : Ասոր սուտ է ըսելը թէ հայոց մէջ գոյափոխութիւն հաւատալը նոր է :

Ասոր մեկ ապացոյցն ալ այն է որ հայոց եկեղեցին սուրբ հաղորդութեան երկրպագութիւն կընէ որ նախնիքնուսական բողոքականներուն Լյութերականքը իրենց հիմնական դաւանութիւնները հակառակ դտաւ , երբ մեղադրելի եւ պարսաւելի դատեց Յօրպես նախնիքնուսին երկրորդ նախադասութիւնը : Կիրիատոս տէրն մեր իրեւ Ըստուած եւ մարդ գո-

բագին երկրպագութեան արժանի է . եւ մենք սուրբ Հաղորդութեան խորհրդոյն այս մտքով կերկրպագեմք որ Հային գոյութիւնը ոչնչացած եւ մեռկ տնօրէնը մնացած է . եւ գոյացութեանը տեղը Քրիստոս ինքն է կատարեալ աստուած եւ կատարեալ մարդ : Ասիկայ Հաւատացողները սուրբ խորհրդոյն չեն երկրպագեր . Արդեօք Նեսթորիոսն հեղինակը իրեն ըսածին Հաւատացողներուն եւ Հայոց եկեղեցւոյ Հաւատքը առաջ ասանկ չէ եղեր ըսելով Նորահնար կարծողներուն եւ Հին կաթոլիկը ուղղներուն ինչ խրատ պիտի տայ : Մեկ որ Աստուծոյ ներկայութեանը համար երկրպագելը արժան տեսնէ նէ՝ ամէն տեղն եւ ամէն բանի երկրպագել պէտք կըլլայ . որովհետեւ Աստուած ամէն տեղ է : Մեկ որ երկրպագելոյն Յիսուսի տեսան մերոյ պատկերը եւ օրինակն է ըսելով երկրպագելու արժանաւոր գտած չէ մարդիկ ամէնն ալ իրարու երկրպագելու են որովհետեւ մարդս ի պատկեր Աստուծոյ ստեղծուած է : Մեկ որ այս գոյափոխութեան նկարագիրը պրոզը Հաւատարիմ եպիսկոպոսական է նէ ամենեւին երկրպագելու հրաման պիտի չտայ . Ակովեթիայի եպիսկոպոսներուն պէս պիտի ըսէ : Այն տեսնը կը հասկըցուի Թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սովընցուցած Հաւատքին հակառակն է այս գրքին ըսածը վասն զի սուրբ խորհրդոյս երկրպագելը նոյն իսկ խորհրդոյս արարողութեանը մէջ ըլլալով նոր բան չէ . Մեկ դարուն տեսնողը վկրենտիայի ժողովքին Թեկատրութեամբը աշքիս մէջ մտած չկրնար ըլլալ : Հանգոյն երբ չ պղծութիւն տեսնոյ ըսելով սուրբ

խորհուրդը վեր կը բարձրացընէ. եւ ի սուբ ի սուբ ըսած ատենը ժողովրդեան գարձընելով կը ցուցընէ ուրիշ բանի համար չէ, եթէ ոչ երկրպագութիւն ընել աշխու համար։ Ասոր համար քահանաներուն պատարագին մէջ ոչ սուրբ խորհուրդը բարձրացընել կայ, եւ ո՛չ ժողովրդեան գարձընել ցուցընել. վասն զի խորհուրդը անոնց մէջ երկրպագելի ճանչցուած չէ։

Ասով կը հասկըցուի որ Ալաբեթիր գեղին գրքին քարոզածը մեր հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյն, եւ բողոքական չեղող ամէն եկեղեցիներուն միաբան սովրեցուցած հաւատքը չէ. եւ երբ կըսէ թէ հայերը առաջ իր ըսածին պէս կը հաւատային սուտ խօսիլ է. բայց այնպէս սուտ մը որ կը յուսայ թէ այս գրքին մէջ գրուածները ազգին ընդունելի ըլլայ նէ կամաց կամաց իրաւի դառնայ։

ԵՕԼ ԵՒ ԵՕԼՐ

Ալաբեթիր աշակերտելէն ետքը, Իրիկուն մը քանի մի կանայք մէկ տուն մը անմեղ զբօսանքներով ժամանակնին անցընելու ժողվուած էին. եւ երբ եկան գացին տեղերնին մէկ ծալլուած թուղթ մը գտանուեցաւ. որ որինը ըլլալը չէր գիտցուեր։ Այս թուղթս լաթարապետի մը տրուեցաւ. որ գրուած.

նները ամենուն օգտակար կըլլալու յարոյական բաներ պարունակելուն համար իր օրերուն մէջ տըպագրութեամբ հրատարակեց . որոց մէջ այն թուղթը կոչըմնցող տարի կինը կըսէր ։

« Հրաման տամ որ երեքշաբթիէն մինչեւ շաբաթի առաւօտ փոխ՝ ի բոլոռնակ ժամնեակ դրանը զանգակը չկախուին , եւ ժամացոյցին ուռնակը չվերցըննեն . զուռը եկողը չուանը քաշէ նէ զանգակին ձայնը լըսուի . եւ ժամացոյցը ժամանակն նկատին պէս զարնէ . ես իմ պակասութիւնս գիտեմ ասոնց ձայնը լըսելուս պէս կը տրտնջամ . կը մըռմռամ . ուստի ասով ես զես ասոնց ձայնին չնեղանալու պիտի վարժեմ հանգիստ կենալով եւ բան մը չըսելով ։ Այնմանդիս խառնուելին տուողը եւ ինծի մեղք պատճառողը իմ լեզուս է . ոչ զանգակը յանցանք ունի . ոչ ժամացոյցը ։

« Պարզ հագուիմ տղաս ու աղախինս հետ առնեմ , երեքշաբթի եւ հինգշաբթի եւ ուրբաթ օրերը մօտաւոր եկեղեցին երթամ աստուածային պաշտօնին ներկայ գտնուելու . որովհետեւ աստուածաշունչին պաշտօնը որ եկեղեցին կատարուի նէ աղէկ է , գեղեցիկ եւ նրաժշտական արուեստով երգելը աւելի աղեկուելին չտար ։ Այլ չըսամասիմ ուրիշներն ալ որ միտաւոր կը հագուին , եւ որ եկեղեցին որ շատ ժողովուրդ երթալ կը սեսնեն նէ հոն կերթան ։ Ես ինծի եւ իմ հոգւոյս վրայ հոգալիք եւ մտածելիք ունիմ . ուրիշներու գործն ինծի չէ նայր ։

« Ա՛ն . պահոց մէջ շատ երեկ մարդոց բեր-

նէն պահոց եւ ծոմի վրայօք հարցմունքներ լսեցի որ իրարու կընէին . բայց ինչ կը հարցընէին ինչ կը պատասխանէին չէի իմանար ։ Իմ ծերուկին խոստովանահօրըս կարծիքը հարցուցի . որ ինծի պատնիս վրայ ճշմարիտ վարդապետութեան համեմատ ուղղնորդեց . եւ ետոյ մարդպէտին կ գլխուխը ցուցուց ինծի , որուն սկիզբն է . " գոչեա զօրութեամբ " եւ մի խնայեր . բարձրացո իբրեւ փողոյ ձայն " բարբառ քո . ասա ժողովրդեան իմոյ զմեզս նոցա " եւ տանն յակոբայ զանօրէնութիւնս նոցա " (Ես . Ծ՛Ը) . եւ ինծի ըսաւ որ գոց ընեմ ։ Ուստի այս խօսքերը պիտի գոց ընեմ . եւ որ որ լլլամ ասոնց լսածին պէս պիտի վարուիմ ։

Գերեզմանի վերծանութիւն ։ Կաղզիայի հասարակապետութեան ՀԱ երրորդ տարին , բրէրիալ ամսոյ 27 ին , (1804 , յունիս , 16) մեծ Նապոլէոն կայսեր հանած օրինական վճիռը կըսէ որ այլ եւ այլ կրօնքէ մարդիկ մի եւ նոյն գերեզմանատան մէջ չեն թաղուիր . եւ ուղղափառներուն գերեզմանատան մէջ միայն անոնք չեն ընդունիր որ ուղղափառ չեն , կամ առանց մկրտութեան մեռած են . իսկ անձնասպանները կամ քաղաքականօքէն մեռածները , այսինքն քաղաքական իրաւունքէ զուրկ հրատարակուած մարդիկ իրօք մեռնելէն ետքը կրնան իրենց կրօնակիցներուն գերեզմանին մէջ թաղուիլ ։ (Ծ՛ոդ . 25) ։ Այս օրէնքը մինչեւ հիմայ կրնաւ գաղղիայի մէջ ։ Ուստի Եւրոպայի քաղաքական օրէնքին անհմուտ կը յուսընեն գերեզմանը այն անձինքը որ կը-

սեն թէ եւրոպացի լուսաւորեալ ազգերը իրենց գե-
րեզմաններուն թաղուելու մարդոց ինչ հաւատքե ըլ-
լալը չեն նայիր ։

Ամերիկեանական էրէոյի մը , Մինչեւ հիմայ ծա-
նօթ բան մըն էր որ՝ի ծնէ խուլերն են որ չեն
կրնար խօսիլ , վասն զի լսած ձուներն որ խօսին եւ
թէ որ ինչ եւ իցէ կերպով մարդոց հետ հաղոր-
դակցութիւն ջուններան նէ բնական զօրութիւններին
չզարգանար ապուշ կը մնան ։ Այլ ան լըսուած չէր
որ երկան ատեն ուրիշներու հետ, հաղորդութիւն
չունեցող մարդ մը կամայ կամայ իր խօսելու կա-
րողութիւնը կորնցընէ եւ անասուններուն աստի-
ճանին մօտենայ ։ 1836 ին այսպէս բան մը տեսնը-
ուեր է , որ քաղաքակրթ վէ վիճակի օրագիրը
նոյն թուականին ապրիլ 24 թերթին մէջ գրած է ։
"Տասն եւ ուրթը տարեկան երիտասարդ մը որ խօ-
սիլ եւ կարդալ եւ գրել դիտէր , իրեն ամէն ինչ-
քը եղբօրը կը ընորհէ միայն այս պայմանով որ
գինքը իր տանը մէջ պահէ եւ աղբուստը հոգայ ։
Անկէց ետքը կառանձնանայ եւ մարդու հետ չխօ-
սիր . մարդ չտեսներ ։ Հիմայ որ 71 տարուան է ,
կերեւի թէ զգայական կարողութիւնը կորընցուե-
ցած է . իր մօտիկ ազգականներուն ճանչիլը իրեն
կիմացընեն . ամենեւին ցաւ մը չցուցներ . չխօսիր
քնաւ եւ ուրիշներուն խօսածն ալ չհասկընալու
պէս է" ։